

**TILSHUNOSLIKDA O‘SIMLIK NOMLARINI IFODALOVCHI
LESIKA (xitoy va o‘zbek tili misolida)**

Yaxshimuratova Nilufar Shuxratovna

Aniq va Ijtimoiy fanlar universiteti

I-kurs magistranti Lingvistika Xitoy tili

Annotatsiya Ushbu ilmiy ish tilshunoslikning fitonimika (o‘simlik nomlari leksikasi) sohasiga bag‘ishlangan bo‘lib, xitoy va o‘zbek tillaridagi o‘simlik nomlarini ifodalovchi leksik birliklarni taqqosiy tahlil qiladi. Maqsad – ikki tilning leksik tizimida o‘simlik nomlarining shakllanishi, etimologiyasi, morfologik va semantik xususiyatlarini ochib berish, ularning madaniy va lingvistik farqlarini aniqlashdir. Tadqiqot natijasida xitoy tilida o‘simlik nomlari asosan tavsifiy qo‘shma so‘zlar (masalan, 玫瑰 méiguī – atirgul) shaklida, o‘zbek tilida esa tub turkiy ildizli va qo‘shma so‘zlar (olma, atirgul, lolazor) asosida shakllanganligi aniqlandi. Ishda 20 dan ortiq misol keltirilib, amaliy tavsiyalar berilgan. Natijalar til o‘qitish va tarjima sohasida qo‘llanilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: fitonimlar (o‘simlik nomlari), leksika, xitoy tili (Zhōngwén), o‘zbek tili, taqqosiy tilshunoslik, morfologiya, etimologiya, semantika, madaniy lingvistika.

Kirish Tilshunoslikda o‘simlik nomlari (fitonimlar) leksikaning muhim qatlamini tashkil etadi. Ular nafaqat tabiatni ifodalaydi, balki xalqning madaniyati, tarixi va tabiat bilan munosabatini aks ettiradi. Xitoy va o‘zbek tillari – ikki turli tillar oilasiga mansub (xitoy tili – sino-tibet, o‘zbek tili – turkiy), shuning uchun ularning fitonimlar tizimini taqqoslash tilshunoslik uchun qiziqarli va dolzarbdir.

Mavzuning dolzarbliigi shundaki, bugungi globallashuv sharoitida tillararo taqqosiy tadqiqotlar tarjima, o‘qitish va madaniy aloqalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ishning maqsadi – xitoy va o‘zbek tillaridagi o‘simlik nomlarini ifodalovchi leksikani o‘rganish, tahlil qilish va natijalarni umumlashtirishdir. Vazifalar:

1. o‘rganilganlik darajasini tahlil qilish;
2. misollar asosida taqqosiy tahlil o‘tkazish;
3. natijalarni chiqarish va amaliy maslahatlar berish.

Asosiy qism

1. O‘rganilganlik darajasi Xitoy tilshunosligida fitonimlar boy tadqiq qilingan. “Chinese Plant Names Index” (efloras.org) va Flora of China kabi manbalarda minglab o‘simlik nomlari pinyin bilan berilgan. Olimlar (masalan, efloras.org ma’lumotlari) xitoycha nomlarning ko‘pincha tavsifiy (shakl, rang, hid bo‘yicha) ekanligini ta’kidlaydi.

O‘zbek tilshunosligida fitonimlar N. Mirjonov, A. Qosimov, S. Muhammadxonov kabi olimlar tomonidan o‘rganilgan. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”, “Botanikadan qisqacha izohli lug‘at” va turkiy tillardagi phytonimlar bo‘yicha tadqiqotlar (masalan, Artikova Dilnoza ishlarida turkiy tillardagi o‘simlik nomlari taqqosi) mavjud. Biroq xitoy va o‘zbek tillarini birgalikda taqqoslagan maxsus ishlar kam uchraydi. Bu bo‘shliqni to‘ldirish ushbu ishning yangiligidir.

2. Tahlil va natijalar Xitoy va o‘zbek tillaridagi fitonimlarning shakllanishi va ma‘nolarini taqqoslaymiz.

Xitoy tilidagi misollar (har doim pinyin bilan, xatosiz):

- 玫瑰 (méiguī) – atirgul (go‘zal gul ma‘nosida tavsifiy qo‘shma so‘z).
- 牡丹 (mǔdān) – pion (boy gul, qirollik gul).
- 莲花 (liánhuā) – lotus gul (suvdagi gul).
- 向日葵 (xiàngrikuí) – kungaboqar (quyoshga qaragan gul).
- 竹子 (zhúzi) – bambuk (tez o‘sadigan o‘simlik).
- 苹果 (píngguǒ) – olma (tinchlik mevasi).

Xitoycha nomlar ko‘pincha ideografik (belgi orqali tasvir) va tavsifiy bo‘lib, o‘simlikning tashqi ko‘rinishi, foydasi yoki ramziy ma‘nosini bildiradi. Bu xitoy madaniyatining ramziy tabiati bilan bog‘liq.

O‘zbek tilidagi misollar:

- Olma (tub turkiy ildiz, meva nomi).
- Atirgul (forscha “atir” + o‘zbekcha “gul”).
- Lolazor (lola + zor, gulzor).
- Rayhon (arabcha, xushbo‘y o‘simlik).
- Sarv (forscha, doimiy yashil daraxt).
- Beda (dukkaklilar oilasi, ozuqaviy o‘simlik).
- Boychechak (boy + chechak, bahorgi gul).
- Isiriq (shifobaxsh o‘simlik, tub so‘z).

O‘zbekcha fitonimlar tub turkiy, fors-tojik va arabcha o‘zlashmalar aralashmasidan iborat. Ko‘pincha qo‘shma so‘zlar (ot + ot, sifat + ot) yoki geografik/rangli belgilarga asoslanadi.

Taqqosiy tahlil natijalari:

1. **Morfologik farq:** Xitoyda – bir yoki ikki belgi (tavsifiy), o‘zbekda – qo‘shma yoki soddalikka so‘zlar. Masalan, xitoycha 玫瑰 (méiguī) = “go‘zal gul”, o‘zbekcha “atirgul” = “hidli gul”.

2. **Semantik o‘xshashlik:** Ikkala tilda ham gul va mevalar ramziy (xitoyda lotus – poklik, o‘zbekda atirgul – go‘zallik).

3. **Etimologiya:** Xitoyda – mahalliy, o‘zbekda – turkiy + o‘zlashma.

4. **Madaniy ta’sir:** Xitoyda – ramziy (to‘rt janob o‘simlik: 梅 (méi) – olxo‘ri guli, 兰 (lán) – orkide, 竹 (zhú) – bambuk, 菊 (jú) – xrizantema). O‘zbekda – dehqonchilik va dorivorlik (kavrak, kuchala).

Misollar bilan batafsil tahlil:

• Gul nomi: Xitoycha 花 (huā) – umumiy, lekin har bir gul alohida (百合花 bǎihéhuā – liliya). O‘zbekcha “gul” – umumiy, lekin “lola”, “rayhon” alohida.

• Daraxt: Xitoycha 树 (shù) yoki 苹果树 (píngguǒ shù) – olma daraxti. O‘zbekcha “terak”, “tol”.

Natijada, xitoy tili fitonimlari ko‘proq tavsifiy va ramziy, o‘zbek tili esa amaliy va tabiatga yaqinroq ekanligi aniqlandi.

Xulosa Xitoy va o‘zbek tillaridagi o‘simlik nomlari leksikasi lingvistik va madaniy jihatdan boy farq va o‘xshashliklarga ega. Tadqiqot natijalari til o‘qitishda (masalan, xitoy tilini o‘rganuvchilarga o‘zbekcha ekvivalentlar berish), tarjima va etimologik lug‘atlar tuzishda qo‘llanilishi mumkin. Kelajakda boshqa tillar (masalan, ingliz yoki rus) bilan kengaytirish tavsifiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: Fan, 1981–1985.
2. Qosimov A. Botanikadan qisqacha izohli lug‘at. – Toshkent: O‘qituvchi, 1990.
3. Chinese Plant Names Index. efloras.org (2026 yil ma’lumotlari).
4. Muhammadxonov S., Jonguzarov F. O‘simlikshunoslikka oid ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘at. – Toshkent, 1989.
5. Khasanova, S. A. Analysis of verb phraseological units in chinese.